

HOOFDSTUK 3 CULTUURHISTORIE: FICTIE EN FEITEN

Wie een modern, wetenschappelijk naslagwerk over de natuur raadpleegt, mag erop vertrouwen dat de informatie die hij daar aantreft betrouwbaar is. Ook van het illustratiemateriaal mag men verwachten dat het niet gemanipuleerd is. Informatie en afbeeldingen zijn gewoonlijk tot stand gekomen na verantwoord veld-, literatuur- of laboratoriumonderzoek, verricht door vakkundige en betrouwbare onderzoekers. De gegevens zijn, voor wie daar behoefte aan heeft, te verifiëren. In moderne vakliteratuur treft men dan ook over het algemeen ‘waarheid’ aan. Gedurende vele eeuwen was dit minder vanzelfsprekend en liepen feiten en fictie door elkaar heen. Dit hoofdstuk schetst een beeld van de beschikbare informatie uit de middeleeuwen en ver daarvoor.

Ook antieke en middeleeuwse auteurs van werken over de natuur pretenderen uitsluitend waarheid op te nemen. Zo zegt bijvoorbeeld de befaamde Vlaamse auteur Jacob van Maerlant in de Proloog van zijn bestiarium *Der naturen bloeme* (‘het beste van de natuur’, geschreven rond 1270): ‘Wien so favelen dan vernoyen, Ende onnutte loghene moyen, Lese hier nutschap ende waer...’ (‘Wie genoeg heeft van onware verhalen en zich kwaad maakt over leugens, kan hier nuttige en ware dingen lezen’). Vervolgens geeft hij in ruim 16.000 rijmende versregels uitgebreide informatie over onder andere zoogdieren, vogels, vissen, zeemonsters en serpentes.

Het merkwaardige is echter dat de toenmalige dieren, volgens Van Maerlant, behept waren met eigenschappen die hun huidige nazaten inmiddels verloren schijnen te zijn. Wat te denken van een serpent als de draconopes, uitgerust met een vrouwenhoofd (fig. 1)! Een exemplaar van deze soort verleidde Eva indertijd in het Aards Paradijs. Een afschrikwekkend serpent was de draco, het grootste landdier ter wereld, uitgerust met een kam op de kop en met vleugels. Dit dier was zo sterk dat zelfs een olifant een prooi voor hem vormde (fig. 2). Hedendaagse herpetologen zullen bij dergelijke informatie minstens de wenkbrauwen fronsen.

Over slangen heeft Jacob van Maerlant in zijn natuurencyclopedie geschreven, zonder zelf misschien ooit één slang gezien te hebben. Hij heeft zijn kennis niet verkregen door empirisch onderzoek, maar door een in zijn ogen geloof-

waardige Latijnse bron te vertalen. Het onderzoek dat de auteur van deze bron op zijn beurt voor het samenstellen heeft verricht, omvat evenmin veldwerk. Ongetwijfeld heeft er, als we de bronnen van de bronnen zouden kunnen volgen, een in de natuur geïnteresseerd iemand ware zaken waargenomen die hij heeft opgeschreven. Hiervan heeft men later echter bevonden dat ze waar waren, omdat ze in boeken stonden. Maar dat is in de loop der tijd wel een waarheid geworden die steeds verder van de oorspronkelijke is losgeraakt. Boeken konden toentertijd namelijk alleen maar handmatig gekopieerd worden. Daardoor ontstonden wat men noemt ‘corrupte’ versies. Niet altijd immers greep een kopiist de inhoud van zijn voorbeeld. Ook was hij niet altijd even geconcentreerd bezig. Vertalers beheersten de bron- en doeltaal niet altijd op hetzelfde niveau, waardoor ze er niet altijd in slaagden een getrouwe weergave in een landstaal te maken. Toch heeft men lange tijd niet getornd aan de juistheid van de gegevens die men moest overnemen. Dus hebben kopiisten en vertalers eeuwenlang uit hun voorbeelden informatie overgenomen waarvan zij niet op het idee kwamen het waarheidsgehalte ervan aan de toenmalige realiteit te toetsen.

Alleen al op grond van het hierboven beschrevene konden merkwaardige dieren ontstaan, of konden dieren uitgerust worden met wel erg vreemde eigenschappen. Maar er is nóg een aspect. In de middeleeuwen was de zoölogie nog geen duidelijk wetenschapsgebied met een herkenbare methode van onderzoek. De dieren werden niet omwille van henzelf beschreven. Evenmin werden ze uitsluitend beoordeeld op hun onderscheidende eigenschappen. Aristoteles (384-322 voor Christus), de eerste serieuze ‘bioloog’, kende bijvoorbeeld ook menselijke eigenschappen aan dieren toe. Zo spreekt hij over de aard van de dieren en merkt daarbij op dat herten en hazen intelligent en bescheiden zijn, terwijl hij serpentes als gemeen kwalificeert. Op deze manier konden dieren ook dragers van symbolische eigenschappen worden. Van hun veronderstelde of werkelijke gedragingen nam men verder aan dat die de mens inzicht gaven in Gods bedoelingen met de schepping in het algemeen en met de mens in het bijzonder. Ook waren ze aanleiding tot moralistische bespiegelingen. Vanuit deze optiek was het volkomen onbelangrijk dat er in de toenmalige dierenwereld mythische of fabelachtige dieren voorkwamen.

Figuur 1

Draconopes (uit een kopie van Van Maerlant's *Der Naturen Bloeme* (1270). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; sigle KA XVI).

Draconopes (from a copy of Van Maerlant's *Der Naturen Bloeme* (1270). Koninklijke Bibliotheek, The Hague; sigle KA XVI).

Figuur 2

Draco (uit een kopie van Van Maerlant's *Der Naturen Bloeme* (1270). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; sigle KA XVI).

Draco (from a copy of Van Maerlant's *Der Naturen Bloeme* (1270). Koninklijke Bibliotheek, The Hague; sigle KA XVI).

